

DE BELOFTE VAN EEN HEILZAAM LANDSCHAP

Als deze 13^e editie van de Eo Wijersprijsvraag haar ergens van overtuigd heeft, is het dat ruimtelijke ordenaars, en ontwerpers in het bijzonder, een hoofdrol hebben in het werken aan gezondheid. Want, zo zegt jurylid, voormalig RIVM-medewerker en lector emeritus Gezondheid en Omgeving Lea den Broeder, de inrichting van onze leefomgeving is van grote invloed. Waar je woont, werkt en leeft, hoe we ons verplaatsen, de nabijheid van natuur, ontmoetingsplekken en maatschappelijke voorzieningen – deze aspecten bepalen hoe gezond en gelukkig we zijn. En ze doen dat veel meer dan individuele besluiten op het vlak van voeding, beweging of zelfontplooiing. Samen met mede-juryleden landschapsarchitect Yttje Feddes en voorzitter Hugo de Jonge roept Den Broeder ontwerpers op om die hoofdrol te claimen. ‘Het gezondheidsdomein moet planning en ontwerp als volwaardige partners gaan zien. Kom aan tafel, slecht de schotten tussen beide beleidswerelden, zorg dat gelden met een zorg- of gezondheidslabel ook aan ruimtelijke projecten worden besteed.’ Lees deze woorden als een compliment aan de negen ontwerpteams die in deze tweede ronde in drie regio’s – MooiMaasvallei, Foodvalley en het grensgebied van Drenthe en Overijssel – hebben ontworpen aan gezondheid en geluk. De jury is onder de indruk van de wijze waarop de teams antwoorden hebben willen geven op de uitvraag. Die luidde: ‘Ontwikkel een regionale visie voor het vergroten van de algemene volksgezondheid en het "bruto regionaal geluk" en voor het verkleinen van gezondheidsverschillen binnen de betreffende regio.’ De deelnemers laten volgens de jury zien dat ze de toegedichte hoofdrol aankunnen.

BLINDE VLEK | Niettemin maakt de prijsvraag ook duidelijk dat de invulling van die hoofdrol op expliciet de regionale schaal niet zo makkelijk is. Bij aanvang in januari was al vastgesteld dat gezondheid onderdeel is van de Nederlandse planning- en stedenbouwtraditie. Hygiëne bijvoorbeeld was eind 19^e eeuw aanleiding voor de eerste stadsvernieuingsplannen. Desalniettemin is het werken aan gezondheid op een landschappelijke schaal lang een blinde vlek geweest. Volgens de juryleden is dat niet zo vreemd. Het wegnemen van gezondheidsachterstanden blijkt immers vooral effectief op wat zij het ‘hyperlokale schaalniveau’ noemen. Het dorp, de buurt, de straat. Het zijn dit soort tastbare en voor mensen betekenisvolle plekken waar met gerichte ingrepen

de algehele gezondheid bevorderd kan worden en het welzijn en geluksgevoel van ouderen, kinderen en gezinnen vergroot. Die hang naar het lokale is terug te zien in de voorstellen. Deelnemende teams richten zich in de uitwerking van hun ideeën op dorpspleinen, lege erven, vrijkomende landbouwkavels, stukjes bos of buurthuizen. Allemaal plekken op het laagste schaalniveau waar de impact van ingrepen het grootst is en leefstijlen (bewegen, gezond eten) daadwerkelijk beïnvloed kunnen worden. Het gevolg is dat totaalbeelden van hoe het landschap er op regionaal niveau straks uit komt te zien soms ontbraken. Regionaal ontwerp is immers meer dan het bij elkaar optellen van lokale projecten, maatregelen en initiatieven. Dit wil overigens niet zeggen dat de regionale schaal geen aanleiding geeft om de algehele gezondheid te bevorderen. De inzendingen die een voorstelling maken van het toekomstige landschap, laten dat ook zien. Veelal gaan ze over het ‘gezond’ maken van het landschap zelf (vitale bodem, frisse lucht, schoon water) door de milieu-impact van met name de landbouw terug te dringen. Nu en dan betreft het de versterking van de streekidentiteit, de vormgeving van een herkenbaar en aangenaam landschap waar bewoners zich thuis voelen, samenkomen en een bestaan op bouwen. En toch: duidelijk regionale opgaven als het voorkomen van ziektes door zoönosen of pesticiden, de gebrekkige bereikbaarheid van zorgvoorzieningen of de impact van nieuwe energiesystemen (windturbines, transformatorstations, datacenters) komen niet of nauwelijks aan bod.

SCHEPPENDE KRACHT | De behoefte aan een landschappelijk en regionaal narratief klinkt door in een discussiepunt dat tijdens de beraadslagingen meermaals ter tafel kwam. Namelijk dat om de Eo Wijersprijz te winnen de teams op zijn minst een ruimtelijk ontwerp op tafel dienen te leggen. Of zoals de uitvraag voorschreef: een regionale visie op hoe door de herinrichting van het landschap gezondheidsdoelen behaald kunnen worden. Dat de jury dit criterium expliciet benoemt, komt doordat de inzendingen een nadrukkelijke plek inruimen voor procesontwerp en nieuwe methodieken. Hier is niks mis mee, benadrukt de jury. Sterker nog, zeker als het gaat om gezondheid en geluk, is het van wezenlijk belang dat ontwerpers nadenken over hoe hun plannen ontvangen worden. De jury is blij dat de teams strategieën en aanpak-

ken hebben bedacht om hun ideeën te laten landen. Hoe zorg je dat de gemeenschap jouw voorstel omarmt? Hoe overtuig je boeren om mee te doen? Past het voorstel bij de sociaaleconomische werkelijkheid van een gebied? Punt is alleen dat de aandacht voor die proceskant volgens de juryleden niet ten koste mag gaan van wat zij noemen ‘de scheppende kracht van het ruimtelijk ontwerp’. De jury waardeert het als teams rekenschap geven van de regionale mentaliteit, van wat er al leeft en speelt, en anticiperen op of aansluiten bij initiatieven die al lopen. Tegelijkertijd is het juist aan ontwerpers en planologen om keuzes te maken en prioriteiten te stellen, om richting te geven en ons te laten zien wat voor landschap we op termijn kunnen ‘krijgen’. Zo’n vergezicht is geen blauwdruk die morgen uitgevoerd wordt, maar een verleidelijk perspectief waardoor mensen in beweging komen en lopende initiatieven een vlucht nemen. Een heldere koers waarop politieke besluiten gestoeld zijn. Niet in de laatste plaats draagt een goed ontwerp de belofte in zich van een heilzaam en herkenbaar landschap. Een landschap dat de beweging naar een gezonde samenleving ondersteunt. Met een zuiver bodem- en watersysteem, sterke natuur, toegang tot school, werk en voorzieningen en de beschikbaarheid van leefbare, duurzame en mooie woongebieden.

VERBEELDINGSKRACHT | Voor het bepalen van de landelijke winnaar van deze 13^e Eo Wijersprijsvraag kwamen twee inzendingen bovendien die bovenstaande in zich dragen: WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN, een voedselbosstrategie voor de veengebieden van Drenthe en Overijssel, en NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY over de realisatie van een fijnmazig fietspadennetwerk. Beide inzendingen scoren hoog op de formele criteria die vooraf gesteld waren, zoals de samenhang tussen analyse en oplossing, de koppeling met andere opgaven, innovatie- en verbeeldingskracht, en de uitvoeringsstrategie. Beide voorstellen zijn bovendien opschaalbaar en daarmee relevant voor andere delen van Nederland. De jury verwacht dat de plannen in beide regio’s met instemming worden ontvangen. Voor Drenthe-Overijssel schuilt het geheim in het onderscheid in twee typen voedselbossen. Met de introductie van *agroforestry* schetst het ontwerpteam – mede vanwege de gedegen financiële onderbouwing – een realistisch alternatief voor boeren die een ander (lees: duurzaam en natuurinclusief) pad in willen slaan. Met het tweede type, de zogenoemde noaberbossen, vindt de inzending aansluiting bij de gemeenschap. In plaats van een voorgekookt bosplan leggen de inzenders de bal bij de mensen: welke betekenis dicht je een noaberbos toe, wat zou je er graag doen, hoe zou dit bos er volgens jou uit moeten zien? Dat ze voor de realisatie van dit ‘regionaal voedselbosnetwerk’ uitvoerig de tijd nemen, maakt het voorstel alleen maar geloofwaardiger.

LICHTVOETIG | Het fietspadenplan voor Foodvalley leunt aldus de jury op een trefzekere ingreep die veel in gang zet, voor zowel de gezondheid van bewoners als de kwaliteit van het landschap. Daarnaast maakt het een beladen onderwerp als de landbouwtransitie – hoe dan ook nodig om het landschap aldaar ‘gezond’ te maken – op lichtvoetige wijze bespreekbaar. Niet door met rigoureuze maatregelen te komen, zoals de overstap naar nieuwe teelten of andere bedrijfsmodellen, maar door de verfijning en uitbreiding van het fietspadennet te zien als middel om de leefomgeving duurzamer, mooier, veiliger en dus gezonder te maken. De gezondheidseffecten zijn navenant. Meer en goede fietsroutes zorgen dat mensen vaker de fiets pakken, cruciale voorzieningen beter bereikbaar zijn, de verkeersveiligheid toeneemt en sportief gedrag wordt aangewakkerd. De bedenkers van Welzijnsoord Veenkoloniën maken eveneens aannemelijk dat de gezondheid erop vooruitgaat. De noaberbossen zijn niet alleen plekken voor samenkomst en de oogst van gezond voedsel, maar ook toevluchtsoorten voor bijvoorbeeld bewoners die kampen met stress of andere mentale klachten. De invoering van boslandbouw geeft economisch perspectief. Meer banen in de landbouw, de verwerkingsindustrie en het toerisme helpt in de aanpak van de structurele armoede die de regio kenmerkt. Uiteindelijk gaf het gepresenteerde landschapsbeeld, zeg maar het regionale narratief, de doorslag. De jury is gecharmeerd hoe het team van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley met de aanleg van fietspaden – gevat in een sterk concept van lijnen, knopen en zones – het ‘vergeten’ bekendstelsel wakker kust. Daarmee krijgt dit deel van Foodvalley de aandacht die het verdient. Het team achter Welzijnsoord Veenkoloniën gaat een stap verder en pakt de gehele regio beet. De inzending laat zien hoe de introductie van voedselbossen in allerlei soorten en maten het rationele en lege verkavelingslandschap op termijn echt van kleur doet verschieten. Daarmee creëren de ontwerpers met recht een verkwikkend vergezicht. Ze schetsen een landschap dat er economisch tegenaan kan, waar gezond leven mogelijk is en dat in schoonheid doet denken aan de periode vóór de grote ontginningen, toen de regio bekend stond om zijn uitgestrekte en woeste wouden. Regionaal jurylid Nelleke Vedelaar noemt het uitroepen van Welzijnsoord Veenkoloniën tot winnaar van de Eo Wijersprijz ontroerend. Het geeft de mensen in al die veendorpen het gevoel dat ze weer worden gezien, gehoord en gewaardeerd.

JURY: Hugo de Jonge (voorzitter), Yttje Feddes en Lea den Broeder.

EERSTE PRIJS DRENTHE - OVERIJSSSEL

Welzijnsoord Veenkoloniën

Strootman Landschapsarchitecten, Wouter van Eck (Voedselbosbouw)

Als het ergens nauw komt hoe ontwerptteams – allemaal afkomstig van buiten de regio – hun ideeën en voorstellen presenteren, is het wel in de Drents-Overijsselse veenkoloniën. Het was in de eerste juryronde in januari al gememoreerd door regiojuryleden Marinke Steenhuis en Nelleke Vede- laar: dit gebied heeft zich lange tijd een wingewest gevoeld. Een binnenlandse kolonie waar vanaf de 17^e eeuw investeerders van elders het landschap op de schop namen voor de winning van turf. Die geschiedenis van uitbuiting en verwaarlozing, waarvan het rationele, lege en ietwat unheimische ontginningslandschap nog altijd het symbool is, is generaties later nog altijd voelbaar. Het wantrou- wen jegens de overheid en partijen van buiten is groot en de gezondheidsklachten en sociale pro- blemen houden hier verband mee. Ziekte, armoede, psychische aandoeningen, werkeloosheid en stress komen relatief vaak voor. Daartegenover staan de hechte gemeenschapsbanden en het hoge arbeids- ethos. De drie teams hebben die ‘waarschuwing’ ter harte genomen en uitvoerig nagedacht over wat nodig is om met hun plannen aan te sluiten bij de identiteit en de volksaard van dit bijzondere gebied. Bij- voorbeeld door met doorwrochte analyses te laten zien dat je als ontwerper het gebied in de vingers hebt. Of door het verstandige besluit om ontwik- kelingen niet in een keer te realiseren, maar uit te smeren over de tijd. De jury is blij dat de teams inzien dat het zeker drie generaties duurt om een grootschalige landschapsherinrichting voor elkaar te krijgen.

MARKESYSTEEM | Eén inzending had de ‘zachte lan- ding’ tot speerpunt gemaakt. Het voorstel MACHTIG MOOIE REGIO draait om het in ere herstellen van het markesysteem, de bestuursvorm die in het grensgebied van Drenthe en Overijssel lange tijd heel gewoon was. In dit model maakten boeren afspraken over het gebruik en het beheer van de gemeenschappelijke gronden – graan op de essen, grazende schapen op de heide. De marken vorm- den hechte gemeenschappen, waarbinnen mensen elkaar te hulp schoten en een oogje in het zeil hiel- den. Precies hierom juicht de jury de terugkeer van de marken toe. Het representeert een behapbare middenschaal voor gemeenschapsvorming. Pu- blieke opgaven vallen er samen met de behoeften

en wensen van bewoners en ondernemers. De bijna romantische intentie om recht te doen aan wat de gemeenschap zelf wil – nu en in de toekomst – kan mensen over de streep trekken. Zo van, nu hebben jullie het voor het zeggen. Toch stelt de jury vast dat het team er niet in slaagt om de historische referentie van de marken stevig te positioneren in de huidige tijd. De jury betreurt het dat het voorstel een theoretische exer- citie blijft, terwijl er best wat aanknopingspun- ten zijn om het idee van de marken in praktijk te brengen. Denk aan het zogenoemde uitdaagrecht uit de Omgevingswet waarmee gemeenschappen al aan de slag kunnen, aan de gebiedsprocessen die overal in het land worden opgetuigd, of aan bestaande boerencoöperaties die aan de wieg kun- nen staan van nieuwe marken. Het grootste gemis is evenwel het gebrek aan een ruimtelijke uitwerking. Nergens wordt duidelijk hoe beslissingen die binnen een marke genomen worden, het aanzien van het landschap beïnvloedt. Het team doet geen uitspraken over toekomstig landgebruik en wie waar morgen aan de slag gaat.

AMBASSADEURS | Dit geldt in zekere zin ook voor ALLES WAT LEEFT, BEWEEGT. Kort en bondig: het analysedeel is indrukwekkend, de ruimtelijke uitwerking schiet tekort. Om met het analysedeel te beginnen: de jury is zeer onder de indruk van de wijze waarop dit (jonge) ontwerpteam grip heeft weten te krijgen op de complexiteit en aannemelijk weet te maken hoe door ruimtelijke interventies de gezondheid in brede zin kan worden verbeterd. Het team ontleedt het gebied op consistente wijze aan de hand van vijf bewegingen: sociaal contact en gemeenschapszin, een gezond bodem- en wa- tersysteem, nieuwe natuur, andere economische ketens en regionale samenwerking. Binnen elke be- weging is op consciëntieuze wijze geïnventariseerd welke maatregelen op welk schaalniveau denkbaar zijn om gezondheidskwesties (gebaseerd op de zes pijlers van positieve gezondheid) aan te pakken. Het geheel is prachtig verbeeld. De fraai geïllus- treerde doorsnede van de regio is een voorstelbaar instrument om met bewoners, boeren, onderne- mers en andere organisaties het gesprek aan te gaan. Ook de governancekant spreekt aan, met ambassadeurs van de vijf bewegingen als interme- diairs tussen de overheid en lokale partijen.

Het ontbreekt de inzending echter aan concrete vervolgstappen die inzichtelijk maken welke in- terventies prioriteit hebben om zo het landschap en de gezondheid te verbeteren. Zelf ziet het team de introductie van de graansoort sorghum als een relevante eerste stap. De jury snapt dit enigszins – met deze graansoort kan bijvoorbeeld de bodem- kwaliteit verbeterd worden. Maar het opnemen in het rotatiesysteem van sorghum is nog geen ruimtelijk verhaal. Hoe zorgt de aanplant van dit gewas op meerdere boerderijen dat het landschap verbetert, gezondheidsachterstanden afnemen en nieuwe economische ketens ontstaan? Zoals jurylid Jannemarie de Jonge zei: ‘Ze hadden per beweging systematisch moeten uitpluizen welke interventies de meeste gezondheidswinst opleve- ren, om die vervolgens uit te werken tot voorstel- bare ruimtelijke toekomstbeelden.’

GELOOFWAARDIG | Het is de derde inzending die bovengenoemde aspecten – én een goede analyse, én een duidelijk ruimtelijk verhaal, én een ge- loofwaardige ontwikkelstrategie – in zich draagt. Vooraf bestond de zorg dat een regionaal netwerk van voedselbossen eendimensionaal zou zijn en misschien ietwat modelmatig en top-down (met het gevaar dat dit idee in het gebied kon worden opgevat als de volgende ontginningsronde). Toch overtuigt het ontwerpteam met een plan waar- mee meerdere landschaps- en gezondheidsdoelen behaald worden. Het is niet voor niets dat de jury WELZIJNSOORD VEENKOLONIËN de eerste prijs toekent. Sterk is het onderscheid tussen zogenoemde noaberbossen en agroforestry. Die eerste catego- rie is een manier om in en bij dorpen de sociale samenhang te versterken en gezond gedrag aan te wakkeren. Noaberbossen groeien uit tot plekken waar in navolging van de ‘cultuurhusen’ bewo- ners samenkomen en activiteiten ondernemen. Kinderen leren er over de natuur, mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt kunnen er aan de slag en personen met psychische klachten werken er aan hun herstel. De inrichting van zulke bosjes wordt tot vreugde van de jury bepaald door de gemeenschap zelf. De invoering van boslandbouw biedt perspectief aan agrarisch ondernemers. Het is een alternatieve vorm van landbouw die geld in het laatje brengt en tegelijkertijd minder druk legt op het landschap, de ondergrond en het water (lees: minder uitputting, minder vervuiling). Groot pluspunt: het voorstel maakt inzichtelijk hoe de aanplant van noaberbossen en agroforestry leidt tot een ander en gezond landschap. Daaraan lig- gen enkele heldere keuzes ten grondslag, zoals het vrijwaren van essen, het voortborduren op restzo- nes waar nu al bosjes staan en het zoveel mogelijk volgen van het rechtlijnige verkavelingspatroon. Dit laatste ondanks de verschillende typologieën – in rijen, langs perceelsgrenzen, solitair en ver- spreid, in blokken. Overtuigend is de redenering dat bossen hier geen *fremdkörper* zijn: vóór de grote ontginningen in de 19^e eeuw was de omgeving tamelijk bosrijk.

EERLIJK | De jury heeft waardering voor de realisa- tiestrategie. De aanpak om in generaties te denken – eerst enthousiasmeren, dan geleidelijk de juiste condities creëren – is met instemming ontvangen. Vooraf keek de jury uit naar hoe dit team de boe- renstand mee zou nemen. Dat zij tot niets verplicht zijn, is geruststellend. Tegelijkertijd stelt het team dat in zones die geschikt zijn voor voedselbossen kavelruil nodig is om agrariërs die wel willen op de juiste plek te krijgen. Tot slot getuigt de finan- ciële onderbouwing van verstand van zaken. De inzenders hebben de cijfers goed op een rij. Ze zijn er eerlijk over dat het zeker acht jaar duurt om zwarte cijfers te halen, maar dat boeren daarna niet meer afhankelijk zijn van externe input (zoals kunstmest) en niet langer kwetsbaar zijn voor extreem weer. Over hoe de transitieperiode – die met acht jaar enthousiasmeren ook zomaar zestien jaar kan zijn – overbrugd moet worden, zijn de meningen verdeeld. Het team ziet kansen in het beter benut- ten van de grote som overheidsgeld die binnenkort vrijkomt voor onder meer de aanpak van stikstof, het herzien van Europese subsidiestromen en de rol van nieuwe investeerders (zoals pensioenfond- sen). De jury twijfelt of dat genoeg is. Ten eerste gaan die overheids gelden niet naar dit gebied (want geen prioriteit), ten tweede bestaat er twijfel of de grondprijzen waarmee gerekend is, reëel zijn. Gelukkig heeft de jury een hoopvolle aanbeve- ling: als het team alle maatschappelijke baten en gezondheidswinst meetelt, kan de creatie van een nieuw voedselboslandschap dubbel en dwars uit.

JURY: Hugo de Jonge, Lea den Broeder en Jannemarie de Jonge. Toegevoegd vanuit de regio: Marinke Steenhuis en Nelleke Vedelaar.

EERSTE PRIJS FOODVALLEY

Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley

Rademacher de Vries Architecten, NTFU

5 Het moet gezegd: de drie voorstellen voor de regio Foodvalley zijn stuk voor stuk van hoog niveau. Ze bevatten eigenlijk alles wat van een Eo Wijersinzending verwacht mag worden: een sterk concept, een helder landschappelijk verhaal, een geloofwaardige realisatiestrategie en een palet aan maatregelen waar je bij wijze van spreken morgen mee kan beginnen. Wat die laatste twee betreft is het voorstel OVER-ERVEN een inzending uit het boekje. Het plan om met zogenoemde ‘grondverbonden’ tot een construct te komen voor de duurzame herbestemming van vrijkomende boerenerven, wordt namelijk al in praktijk gebracht. Regionaal jurylid en wethouder in Ede Jan Pieter van der Schans verhaalt over hoe in Foodvalley onderzocht wordt op welke manier op lege erven en verlaten vakantieparken combinaties tussen woningbouw en andere functies mogelijk zijn. Hij noemt de voorgestelde tactiek waarbij agrariërs en andere grondeigenaren de handen ineenslaan om eigen projecten te combineren met maatschappelijke doelen – zorg, natuurbeheer, waterberging, recreatieve routes, de invoering van biologische teelten – dan ook zeer bruikbaar. Tegelijkertijd is dit precies waar het voor het tweede regionale jurylid Eveline de Kock wringt. Ja, het is implementeerbaar en ja, het is een door-dachte strategie. Maar van een ontwerpprijsvraag als Eo Wijers verwacht de landschapsarchitect meer vernieuwing, meer prikkeling. Oftewel: ideeën die we nog niet kennen en nog niet doen, maar wel slim, verrassend en innovatief zijn.

INTERESSANTE TACTIEK | De andere juryleden zijn het met haar eens en stellen vast dat de inzending is afgedreven van het gezondheidsthema. De nadruk ligt op het mechanisme achter de herontwikkeling van erven – financiële verevening, kavelruil, woningbouw als investeringsmiddel. Daardoor wordt niet of nauwelijks duidelijk hoe het opnieuw in gebruik nemen van erven mensen gezonder maakt en gezondheidsachterstanden wegneemt. De schaal van het erf is zeker geschikt voor gemeenschapszin, dagbesteding en mantelzorg, maar een ‘gespreid verstedelijkingsmodel’ als dit zal er ook toe leiden dat bijvoorbeeld (zorg) voorzieningen, sportclubs en scholen minder goed bereikbaar zijn, zeker als bushaltes ver weg liggen. Al met al spreekt de jury van een interessante gebiedsontwikkelingstactiek die vergelijkbaar is met de rol die grondexploitaties hebben in stedelijke

ontwikkeling. Maar om de herontwikkeling van erven te stimuleren onder het mom van gezondheid is te ver gezocht. De jury twijfelt of in de aange-wezen ‘koplopergebieden’ grondeigenaren uiteindelijk het juiste zullen doen. Het team stelt dat er eisen gelden ten aanzien van de hoeveelheid groen, het beheer, het percentage sociale huur of het aantal zorgfuncties. Maar de jury vraagt zich af of corporaties en zorginstellingen zich in dit soort vast-goedontwikkelingen durven mengen. Daarnaast blijft onduidelijk wat uiteindelijk de gevolgen zijn voor het aanzien van het gehele Valleilandschap. De ruimtelijke eenheden van de grondverbonden zijn te klein om hier grip op te krijgen, het gevaar van verrommeling ligt op de loer.

STIKSTOFPLANNEN | HET NIEUWE MENU is een door-wrochte visie op hoe de omslag naar een ander landbouwsysteem op lange termijn zorgt dat het ‘vetgemeste’ en uitgeputte landschap herstelt en ons van ‘gezond’ en plantaardig voedsel voorziet. De inzending kan op veel waardering rekenen. Het getuigt van vakmanschap, in zowel de gedegen analyse als de complete uitwerking. Het team gaat de complexiteit van de landbouwtransitie niet uit de weg en formuleert een strategie voor hoe de omslag naar andere teelten en bedrijfsmodellen de agrarische sector van een economisch alternatief voorziet. Dit terwijl het landschap – door de jaren heen verzadigd geraakt met ammoniak en fosfaat – herstelt en van een nieuwe, maar op het verleden geënte identiteit voorzien wordt. De uitwerking met vier pilots in de zone langs de Veluwerand is sterk. Dit is immers het gebied waar met het oog op de nieuwe stikstofplannen de landbouw moet extensiveren. Het ontwerpteam laat zien hoe met oog voor landschappelijke kenmerken die metamorfose kan plaatsvinden. Denk aan de revival van het post-stalsysteem bij Harskamp of nieuwe woonvormen met collectieve voedselteelten in het kleinschalige landschap rond Putten.

VEROORDELENDE BOODSCHAP | Hoewel het tijd kost om van dit ‘fastfoodlandschap’ te komen tot een ‘botanisch landschap’ en een geleidelijke overgang noodzakelijk is, vraagt de jury zich af of het team genoeg rekenschap geeft van de sociaal-culturele werkelijkheid. Want hoewel de financiële slagkracht van veel boeren groot is, en daardoor de transitie naar extensieve en plant based landbouwvormen kansrijk, kan de ietwat belerende toon van

de inzending averechts werken. Het gevaar bestaat dat de impliciet veroordelende boodschap – ‘waar jullie je geld mee verdienen deugt niet’ en ‘wat jij op je bord hebt liggen, is slecht’ – in een gebied waar een op de zes gezinnen afhankelijk is van de landbouw, niet in goede aarde valt. Rest de vraag wat inwoners hebben aan een plan dat vooral gericht is op het weer gezond maken van het landschap zelf. Ja, de uitstoot neemt af, het water wordt schoner en er zullen minder dier-ziektes zijn. Maar de inzending maakt nauwelijks duidelijk hoe dit het welzijn van de Foodvalley-bewoners op de korte termijn ten goede komt.

VAKER DE FIETS | De gezondheidseffecten van NIEUWE WEGEN VOOR EEN GEZONDE FOODVALLEY zijn overduidelijk. Het voorstel voor een fijnmazig, mooi en veilig fietspadennetwerk, om zo vraagstukken op het gebied van beekherstel, cultuur-historie, bereikbaarheid, verkeersveiligheid en voedselproductie van antwoorden te voorzien, dient meerdere gezondheidsdoelen. Het werkt gezond gedrag in de hand, omdat mensen vaker de fiets zullen nemen – om te recreëren, voor dagelijks gebruik, om te sporten. Bovendien zorgt een uitgebreid fietsnetwerk dat alledaagse, maar es-sentiële bestemmingen beter bereikbaar worden, zoals school, werk, zorgvoorzieningen en winkels. Daarbij neemt de verkeersveiligheid toe en de ge-luidsoverlast door autoverkeer af. De jury gelooft in de goed onderbouwde aanname dat met het verbeteren van bestaande en het aanleggen van nieuwe fietspaden het gehele Val-leilandschap erop vooruitgaat. Door zich te richten op de beeklopen die van oost naar west lopen, verrijkt de inzending het reeds bestaande, noord-zuidgerichte routenetwerk. De uitwerking voor het gebied rondom het dorp Achterveld – gelegen tussen de Modderbeek en de Grote Barneveldse Beek – laat zien waartoe dat kan leiden. De aanleg van fiets- en wandelpaden langs nu nog gekana-liseerde beken, is een aanjager voor beekherstel, natuurontwikkeling en waterberging. Door rond het dorp historische kerke- en karrenpaden te her-stellen en in het bestaande netwerk ontbrekende schakels toe te voegen, wil het ontwerpteam het agrarisch gebied beter doorgaanbaar maken. Boe-ren worden verleid om op de aangrenzende kavels over te gaan op duurzame teelten, de aanplant van voedselbossen of het uitbaten van speeltuinen of zorgfuncties. Op de knooppunten in het netwerk liggen bestaande en nieuwe sportterreinen, zwem-baden, erfgoedlocaties en zorgvoorzieningen. Dit concept van lijnen (de beken), zones (de ‘permea-bele’ landbouwgebieden) en knopen noemt de jury sterk, de grafische weergave ervan mooi.

HARTENKREET | De jury plaatst twee kanttekenin-gen. Ten eerste hoopt ze dat het team in het vervolg echt aan het ontwerpen slaat. Nu ogen de lijnen, knopen en zones schematisch, terwijl van ontwer-pers verwacht mag worden dat ze bijvoorbeeld het tracé van een fietspad langs een kronkelende beek precies intekenen. Ten tweede een hartenkreet: de

jury roept het team op om niet alle zandpaden te verharden. De afwisseling tussen harde en zachte paden is immers een groot goed. Het finale besluit over welke inzending wint, spitste zich toe op de vraag of je de regio trakteert op een voorstel dat zacht landt, direct uitvoerbaar is en een uitnodiging naar alle inwoners. Of op een plan dat iets adresseert dat vroeg of laat moet gebeuren – de omslag naar een extensieve land-bouw langs de Veluwerand – maar tegelijkertijd schuurt en confronteert, en hoogstwaarschijnlijk tot strijd en weerstand leidt. Het antwoord bleek niet zomaar te geven.

POSITIEVE ENERGIE | Enerzijds wil de jury recht doen aan misschien wel de grootste uitdaging waar dit gebied voor staat: de transitie naar schone en duurzame vormen van voedselproductie in een landschap dat aan het eind van zijn Latijn is. Het nieuwe menu legt een gelaagd en geloof-waardig voorstel op tafel waarmee bestuurders, beleidsmakers en agrariërs een verleidelijk en haalbaar toekomstperspectief kunnen bouwen. Anderzijds is de jury gevoelig voor de vertel- en uitvoerbaarheid van het plan. Of zoals een jurylid zegt: ‘Er zijn voor deze regio al zoveel strategische visies gemaakt, maar er wordt niets gerealiseerd. Wat zou het heerlijk zijn om een voorstel te hebben dat echt gemaakt kan worden en zo positieve ener-gie in het gebied geeft’. Dat laatste is precies de kracht van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley. Het bevat een uitleg-bare en sympathieke boodschap, die de gezond-heid van inwoners overduidelijk goed doet en boeren makkelijker overtuigt. De ‘zachte’ aanpak om agrariërs mee te krijgen, de te verwachte ge-zondheidswinst en de constatering dat het concept ook in andere regio’s is toe te passen, maken dat de keuze in het voordeel uitvalt van Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley. De jury benadrukt dat ze in geen geval de stikstofproblematiek en de noodzaak van een landbouwtransitie wil bagatel-liseren, maar het vliegwieleffect dat schuilgaat achter zoiets alledaags als een fietspadennet, is te goed om te negeren. Daarom gaat in Foodvalley de eerste prijs naar Nieuwe wegen voor een gezonde Foodvalley.

JURY: Hugo de Jonge, Yttje Feddes en Lea den Broeder. Toegevoegd vanuit de regio: Eveline de Kock en Jan Pieter van der Schans.

EERSTE PRIJS MOOI MAASVALLEI

GezondheidsGeneratoren

Werkend Landschap, Fruitzforlife, Louis Bolk Instituut

Het was tijdens de eerste ronde al gesteld: de regio MooiMaasvallei (de gemeenten Bergen, Gennep en Land van Cuijk) is een prachtig gebied waar op het vlak van gezondheid en geluk al veel gebeurt. De regionale juryleden Pauline Terwijn (bestuursvoorzitter van het Pantein Maasziekenhuis) en expert ruimtelijke kwaliteit Geert de Vries spraken van een heuse gezondheidsbeweging. Overal werken gemeenten, zorgaanbieders, maatschappelijke organisaties en werkgevers samen om het welzijn van de inwoners te vergroten. Een belangrijke rol is weggelegd voor het burgerberaad. Vertegenwoordigers van de bevolking bespreken er wat bewoners nodig hebben, maar ook wat zij zelf kunnen doen om tot een gezond en gelukkig leven te komen. Vanwege die sleutelpositie schoof burgerberaadslid Jurgen Bous aan als derde jurylid uit de regio.

7 STAP VERDER | In de zelfbewuste manier waarop MooiMaasvallei zich profileert – als een gebied waar ‘ze weten hoe het moet’ – schuilt mogelijk de verklaring voor de nadruk die de drie finalisten leggen op het ontwerp van een procesaanpak. Elk team anticipeert in meer of mindere mate op wat er in de regio speelt en aan de hand is. Hoewel dit begrijpelijk is, voelt het voor de jury een beetje alsof de teams het niet hebben aangedurfd om een stap verder te gaan. Het heeft er veel van weg dat de teams vooral hebben geprobeerd om zo goed mogelijk aansluiting te vinden bij al die gezondheids- en zorginitiatieven die in de regio gaande zijn. Daarmee doen de ontwerpteams geen recht aan het eigen vakgebied. Want om op regionale schaal publieke doelen te behalen – wat gezondheid en landschapskwaliteit bij uitstek zijn – is leunen op een bottom-upaanpak niet genoeg. De jury meent dat de vele initiatieven in het gebied gebaat zijn bij een overkoepelend narratief, een wervend verhaal dat richting geeft. Om te zorgen voor samenhang tussen projecten, om prioriteiten te stellen en keuzes te maken – zodat wat echt nodig is ook gebeurt. Kortom, een verleidelijk ontwerp van hoe het landschap er straks uit kan zien, en wat in dat landschap nodig is om lopende (gezondheids) projecten tot wasdom te laten komen. Dat de teams dit nalaten is opvallend, vindt de jury. Ook omdat in de eerste ronde nadrukkelijk was gevraagd om een dergelijk landschappelijk raamwerk. En nee, dat moet in deze regio geen

meeslepend masterplan zijn in de traditie van Plan Ooievaar of de Marker Wadden. Maar wel een aansprekend vergezicht dat houvast biedt, of een verleidelijk toekomstbeeld dat lopende projecten samensmeedt en mensen, overheden en bedrijven in beweging brengt. Dat is waarmee ruimtelijke ordening zich kan onderscheiden, en waar de Eo Wijersprijsvraag in essentie over gaat.

HANDZAME METHODIEK | Deze kritische noot is weliswaar fundamenteel van aard, maar de jury ziet ook dat de teams hun procesaanpakken met volle overtuiging hebben uitgewerkt. Dat geldt zeker voor de inzending GEZONDHEIDSGENERATOREN. Dit doorwrochte voorstel legt een handzame methodiek op tafel waarmee de makers naar eigen zeggen ‘het gezondheidsthema positioneren in het ruimtelijk domein’. Ze gaan uit van drie ‘generatoren’ waarmee de landschappelijke inrichting van MooiMaasvallei gezond kan worden gemaakt. Naast fysieke plekken (biologische winkel, cultureel erfgoed, voedselbos) gaat het nadrukkelijk om mensen en organisaties (zorgboerderij, buurthuis, klooster) en handelingen (streekmarkt, sporten). Met gerichte interventies kunnen bestaande generatoren een stap verder worden gebracht (‘stekken’) en nieuwe ontwikkeld (‘zaaien’). Lopende projecten ‘gezond’ maken noemt het team ‘enten’. Om te bepalen wat het beste waar kan plaatsvinden, grijpen de inzenders terug op hun uitgebreide analyse, waarmee zes gezondheidsuitdagingen uit het zogenoemde PGLO-model via GIS-data zijn verbonden met plekken, ruimtelijke ontwikkelingen en landschappelijke kenmerken. Deze zes uitdagingen zijn kwaliteit van leven, sociaal en maatschappelijk functioneren, dagelijks functioneren, lichaamsfuncties, mentaal welbevinden en zingeving. De jury spreekt van pionierswerk waarmee (misschien wel voor het eerst) op nauwgezette wijze in kaart is gebracht welke gezondheids- en welzijnskwesties waar in de regio spelen. Daarmee beschikt het team over een betrouwbare onderlegger om te bepalen waar welke generator en interventies ingezet kunnen worden.

STUREND | De jury vindt het jammer dat juist die stap nu net niet is gemaakt. Door zelf een top 10 van prioritaire ingrepen op te stellen, en die vervolgens ruimtelijk uit te werken, hadden de inzenders kunnen laten zien wat voor landschap ontstaat als

de methodiek doorlopen wordt. Kortom, het team had dan niet alleen de veelheid aan mogelijkheden laten zien, maar ook sturend kunnen zijn in wat als eerste moet gebeuren. Niettemin staat de kwaliteit van de methodiek als een paal boven water. De jury omschrijft het als een waardevol instrument waarmee gemeenten overal in Nederland aan de slag kunnen om de werelden van gezondheid en ruimtelijke ordening te verbinden. Bovendien heeft het van de drie inzendingen de meeste potentie om de stap naar dat gewenste vergezicht te maken. Mede hierom is GezondheidsGeneratoren de regionale winnaar in MooiMaasvallei.

De inzending MAASVERLEIDING presenteert volgens de jury een interessante manier om de verborgen energie in de regio – mensen met ideeën, maar geen grond, of mensen met grond, maar geen ideeën – te benutten. Het basisidee is simpel, maar effectief: verdeel het landschap in pixels, maak via ‘pixelpaspoorten’ en ‘menukaarten’ inzichtelijk wat op een plek mogelijk is. Zorg vervolgens via een digitaal buurthuis (een app dus) dat zoveel mogelijk mensen hiervan op de hoogte worden gesteld. Het achterliggende idee is dat op deze wijze projecten tot stand komen die het landschap beter maken – omdat een boer zijn kavel beschikbaar stelt voor een natuurinclusieve moestuin. Tegelijkertijd worden mensen gezonder – omdat ze samen in die moestuin aan de slag gaan.

HET GOEDE | De jury noemt het charmant om mensen die met ideeën rondlopen of een stuk grond over hebben samen te brengen en te verleiden om ‘het goede’ te doen. Al zit daar ook de zwakte. Om het voorstel hangt een zweem van *wishful thinking*. Is het paspoort – volgens de makers nadrukkelijk geen toetsingskader – voldoende om te zorgen dat grondeigenaren en initiatiefnemers inderdaad datgene doen waar de regio gezonder van wordt? Wat als een boer een motorcross begint of een camping? Bovendien bestaat het risico dat zo’n digitaal buurthuis alleen gebruikt wordt door ‘mensen die toch al status en invloed hebben en zin hebben om hun leefomgeving te verbeteren’. De jury concludeert dat het voorstel gebaat is bij scherpe keuzes en sturing, bijvoorbeeld door per deelgebied te bepalen welke projecten wenselijk en noodzakelijk zijn, en door via regionaal ontwerp te laten zien tot wat voor landschap dat dan leidt. Niettemin ziet de jury de potentie. Met de pixel als handzaam vehikel om het gesprek te voeren en tot besluitvorming te komen maakt de inzending in deze vorm een goede kans om bij een prijsvraag voor democratische vernieuwing in de prijzen te vallen.

VERBINDING | De inzending WHO IS AFRAID OF RED, GREEN & BLUE getuigt volgens de jury van een klassieke ruimtelijkeorderingsaanpak met een leidende rol voor de aloude lagenbenadering als ordenend principe. Het landschap is opgedeeld in ondergrond (groen), ecologische en infrastructuurele netwerken en routes (blauw), en occupatie-

patronen en gemeenschappen (rood). De analyse van het gebied is sterk, evenals de brede benadering van gezondheid. Ruimtelijke inrichting gaat, aldus de inzenders, over meer dan beweging, zorg of ontmoeting. Zeker op regionale schaal heeft ruimtelijke ordening een sleutelrol in de toegang tot werk en onderwijs, de kwaliteit van de leefomgeving en wat het landschap mensen te bieden heeft. Door dit alles samen te vatten onder de noemer ‘verbinding’ gaat het niet alleen over lichamelijke gezondheid, maar ook over sociale cohesie, zingeving en mentaal welzijn. Het is een vondst om niet te spreken van belanghebbenden, maar van ‘baathouders’. Daarmee wordt de bal gelegd bij diegenen die echt profijt hebben van een interventie. Dat kunnen bewoners zijn of boeren, maar ook waterschappen. De jury vindt het mede vanwege deze gedegen basis ietwat teleurstellend dat de uitwerking per laag eendimensionaal aandoet. De inzenders wekken de indruk vooral aan de ‘rode knop’ te draaien, door in de pilots vaak woningbouwprojecten voor te stellen. Op papier is dit om ‘dorpsranden af te maken’ of ‘schakels in het groen te realiseren’. Maar de jury vermoedt dat financiële overwegingen de doorslag geven: vastgoedontwikkeling als gekend middel om andere ambities te financieren. De jury had graag gezien dat – ook vanwege het leidmotief van verbindingen – meer was gedaan met de netwerklaag. Bijvoorbeeld door beekherstel nog centraler te stellen en te koppelen aan bijvoorbeeld de realisatie van recreatieve routes. Of door het watersysteem leidend te maken voor de wijze waarop lopende projecten moeten plaatsvinden. In het ideale geval vloeien de drie lagen dan samen tot een aansprekend landschapsverhaal waar ook mensen van buiten het vakgebied op aanslaan.

JURY: Hugo de Jonge, Yttje Feddes en Lea den Broeder.
Toegevoegd vanuit de regio: Pauline Terwijn, Geert de Vries en Jurgen Bous.